

POLITICKÁ FILOZOFIA K. R. POPPERA A IMPERATÍV
OTVORENEJ SPOLOČNOSTI

MARIÁN CEHELNÍK, Katedra filozofie FF PU, Prešov

Sociálna a politická filozofia je dnes nesporne legitímnou (pre niekoho azda až dominantnou) disciplínou a aktivitou v rámci filozofickej profesie. Napriek možnému stanovisku, že takto orientované filozofovanie je "zemou nikoho", resp. oblasťou skúmania s "nejasným predmetom" (F. A. Hayek), ktorého kompetencie treba vždy znovu redefinovať, má sociálna a politická filozofia svoj dejinný vývoj i súčasnosť, svoje témy, prístupy i pokusy o riešenia - a má, prirodzene, aj svojich reprezentantov. Mysliteľom, ktorý zásadným spôsobom participoval na kreovaní ťažiskových momentov myšlienkového rámca modernej filozofickopolitickej teórie je *Karl Raimund Popper* (1902-1994), dnes už zrejme klasik a možno posledný veľký samouk doterajších dejín filozofie.

U Poppera nás môže prekvapiť plnosť i diferencovanosť jeho profesionálnych záujmov, aj keď on sám usiloval vždy skôr o hlboký prienik do podstaty problémov, a nie o samoučelné či exhibicionistické rozširovanie svojho tematického inventára. Pohyboval sa nielen v priestore úzko vymedzenej filozofie; oblúk jeho skúmaní siaha na jednej strane od logiky a matematiky k problematike teórie poznania a metodológie vied, na strane druhej od klasických problémov teórie univerza až k témam sociálnej či politickej filozofie.

Bázou všetkých Popperových úvah je jeho doktrína *kritického racionalizmu*. Priopemeňme, že Popper pod "racionalizmom" nechápe nejakú *konkrétnu* filozofickú teóriu (analógiu systému Descarta či niekoho iného); nie je to ani len samotný akt intelektuálnej aktivity (pretože obsahuje aj pozorovanie a experiment), predovšetkým však racionalizmus podľa Poppera nepredstavuje iba rigorózne *epistemologické* stanovisko. Akceptuje racionalizmus ako *prístup k životu* vo všeobecnosti, ako čosi hodné obhajoby a uplatnenia, pretože vedie či môže viesť k *lepšej spoločnosti*. Racionalizmus je potom nielen jednoduchým apelom na rozum, ale stanoviskom vo sfére našich životných a celkom *praktických* postojov, nášho konania, nášho vkladania sa do sveta a pod. Keď Popper niekedy používa spojenie "pragmatický racionalizmus", chce zároveň povedať, že bez ohľadu na to, či budeme, alebo nebudeme uznávať "racionálnosť" sociálneho a politického sveta, máme požadovať, "aby sme ho *rozumu podriadili*, alebo *podriadili rozumu* natoľko, nakoľko je to možné" ([1], 331), napriek istote, že tento svet (bezo zbytku) nikdy racionálne neuchopíme. Naše šance však rozhodne nie sú nulové. Do turbulentnosti sociálnych a politických javov možno preniknúť. Vo všeobecnosti sú menej zložité, než sa na prvý pohľad môže zdať. Naša nádej spočíva predovšetkým v tom, že "vo väčšine sociálnych situácií, ak nie vo všetkých, existuje prvok *racionality*. Pravda je, že ľudia málokedy konajú úplne racionálne (t.j. tak, ako by konali, keby mohli optimálne využiť všetky dostupné informácie na dosiahnutie akéhokoľvek vyvoleného

cieľa), ale racionálne viacmenej konajú" ([2], 109). Popper v týchto súvislostiach potom charakterizuje racionalizmus ako "taký postoj, keď sme pripravení načúvať kritickej argumentácii a učiť sa zo skúsenosti" ([1], 191). Akcentuje, že racionalizmus je predovšetkým "idea kritiky či presnejšie *kritickej diskusie*" ([3], 135), a podčiarkuje: "... racionálny prístup stotožňujem s prístupom kritickým" ([4], xvii) atď.

Postoj racionalizmu či "postoj rozumnosti" ako *prístup k životu* je pre Poppera analogický *vedeckému* postoju - oba sa zakladajú na vedomí nevyhnutnosti *spolupráce* pri postupnom približovaní sa k pravde v procese rastu nášho poznania. Popperovské "give and take" má nielen úzky epistemologický obsah a zameranie, ale má aj svoj *ľudský* rozmer, pretože "racionalista vie, že za svoj rozum vďačí iným ľuďom" ([3], 135-136). Rast poznania je potom i narastaním našej *kooperácie* s inými, ktorá je garantom spravodlivejšieho posudzovania a rozhodovania o relevantných záležitostiach, čo osobitne platí vo vzťahu k sociálnemu a politickému svetu človeka. Naša rozumnosť sa odlišuje od intelektuálneho nadania či individuálnej šikovnosti v tom, že má *spoločenský* charakter. To však vôbec neznamená, že *hodnotu* poznania (koniec-koncov aj hodnotu jednotlivca) Popper odvodzuje z kolektívu, komunity (zo "spoločnosti"). Ak teda hovorí o "spoločenskej" povahe rozumnosti, o "'spoločenskej' teórii rozumu (alebo vedeckej metódy)", má na mysli skutočnosť, že "teória je *interpersonálna*, a nikdy to, že je kolektivistická" ([1], 193). Zdôraznenie nevyhnutnosti *kooperácie* a súčasne jasnú obhajobou *individualizmu* (metodologického individualizmu) Popper vo svojej doktríne racionalizmu nepociťuje ako protirečenie. Naopak! Chápe to tak, že "racionalistický postoj berie do úvahy skôr argument než argumentujúcu osobu", ale súčasne "musíme každého človeka, s ktorým komunikujeme, považovať za potencionálny zdroj argumentov a rozumnej informácie - tak vzniká čosi ako 'racionálna jednota ľudstva'" ([1], 192). Racionalistický výkon je *naším* výkonom, ale *určitú objektivitu* dosahujeme *interpersonálne*. Fakt, že sme omylní, že sa opakovane dopúšťame chýb a omylov, že sa nedostatočne spoliehame na svoj *vlastný* kritický postoj, že naša *vlastná* rozumnosť nemusí byť dostatočne kritická, možno korigovať práve kritickou intelektuálnou kooperáciou s inými. Na tomto základe je racionalizmus postojom, "ktorý pripúšťa, že 'ja sa môžem myliť a ty môžeš mať pravdu a spoločným úsilím sa môžeme k pravde priblížiť'" ([1], 191). "Pravým racionalizmom" (true rationalism) je potom "racionalizmus Sokratov", ktorý si uvedomuje svoje limity a závislosť od druhých; racionalizmus, ktorý zároveň spoznal, že "nesmieme očakávať od rozumu príliš mnoho". "Nepravý racionalizmus" (false rationalism) je "pseudoracionalizmus Platónov", jeho intelektuálny intuitivizmus a autoritatívny intelektualizmus ako pozícia "zasvätených", ktorý nedokáže odlíšiť intelektuálnu moc človeka od jeho "zaviazanosti ostatným za všetko, čo môže vedieť" ([1], 193-194).

* * *

Prijatie kritickej metódy, kritického alebo racionálneho postoja, jednoducho postoja *kritickeho racionalizmu*, sa Popper pokúsil uplatniť a rozšíriť všade tam, kde to bolo možné, osobitne v oblasti *spoločenského* a *politického myslenia*. Zároveň tento postoj celkom prirodzene spojil s *humanistickou* požiadavkou *racionalizácie*

spoločnosti a vo svojej sociálnej filozofii, dotýkajúcej sa verejných záležitostí, prezentoval celý rad argumentov preferujúcich *otvorenú spoločnosť* a odmietajúcich akékoľvek formy totalitárneho usporiadania.

Predovšetkým treba zdôrazniť, že Popperov model či projekt "otvorenej spoločnosti" je *otvorený* v tom najvlastnejšom zmysle slova. V tom je jeho heuristická sila a inšpiratívna produktivita, ale možno aj isté *riziká*. Otvorenou spoločnosťou totiž nie je, prísne vzaté, ani *táto*, ale ani *žiadna iná* konkrétna spoločnosť, ktorú by Popper definoval či vymedzil pomocou presne stanovených parametrov. Pravdepodobne táto skutočnosť je príčinou toho, že (ak abstrahujeme od úzko pragmatických politických motívov) tento názov je "dnes frekventovaný až do sémantickej vyprázdnenosti" (E. Várossová) a nezriedka sa výrazne ideologizuje. Spojenie *otvorená spoločnosť* má tak v mnohom rovnaký osud ako termín demokracia, ktorý, najmä keď sa používa len v jeho pôvodnom etymologickom zmysle, často vedie až k katastrofi jeho reálneho zmyslu i k paradoxom (G. Sartori). Isté je, že ani v prvom, ani v druhom prípade len s etymológiou nevystačíme.

Keď Popper hovorí o *otvorenej spoločnosti*, potom nemá na mysli jej *definitívny, konečný* tvar a podobu, ku ktorej ľudstvo má (musí) nevyhnutne smerovať, ale predovšetkým *proces a priestor*, v ktorom (vládnú) politiku možno kritizovať a korigovať vo svetle skúsenosti a v ktorom je zaručené právo každého jednotlivca na kritiku a na vypočutie. Naša budúcnosť je neistá (otvorená) a my musíme pokusne a s chybami pracovať v rámci inštitúcií, ktoré nám umožnia zavádzať zmeny bez krvipreliať. Nevhodná politika, politika s nevhodnými dôsledkami, sa vykorení rovnako ako neadekvátne teórie vo vede. Rozdiely medzi jednotlivcami, ktoré sa týkajú názorov na politiku, sa vyriešia v diskusii a pomocou argumentov, a nie silou - práve tak ako vo vede. *Fallibilizmus* tak Popperovi poskytuje epistemologický základ pre vedu i *spoločnosť*. Pri charakteristike otvorenej spoločnosti tomu možno rozumieť aj tak, že jej najdôležitejšou črtou je "absencia monopolu", "žiadny monopol ideológie, žiadny monopol inštitúcií, žiadny ekonomický monopol" (R. Dahredorf) - na každom poli sociálnej a intelektuálnej organizácie fungujú len súperiace názory, pohľady, subjekty a inštitúcie.

Zrod a postupné formovanie otvorenej spoločnosti nemožno redukovať na jednoduchú *zámenu* jedného (politického) systému iným systémom, nie je to pohyb od jedného typu systému k druhému (napríklad v zmysle Marxovej doktríny striedania spoločensko-ekonomických formácií ako prírodno-historického procesu). Projekt otvorenej spoločnosti evidentne nechce byť bojom či konfrontáciou medzi politickými systémami a režimami v tradičnom zmysle, pretože zatiaľ čo týchto systémov môže byť celý rad, otvorená spoločnosť existuje *len jedna*. Jedna v tom zmysle, že jej teoretický tvorca ju explicitne nespájal so žiadnym partikulárnym spoločenským poriadkom. Opäť zdôraznime, že pojem otvorenej spoločnosti "neoznačuje ani tak štátnu alebo vládnu formu ako skôr spôsob ľudského súžitia" ([5], 119). V tomto zmysle otvorená spoločnosť *nie je* jednoduchou alternatívou napríklad *kapitalizmu*, ale ani *socializmu* (nech sa už týmito termínmi myslí čokoľvek). Ak už chceme hovoriť o alternatíve a uvažovať o otvorenej spoločnosti v rámci nejakej dichotómie, potom jej jedinou alternatívou je *uzavretá spoločnosť*. Prijatie otvorenej spoločnosti je v týchto súvislostiach výsledkom

akoby *absolútnej voľby* - voľby medzi *otvoreným* poriadkom demokracie, individuálnej slobody, nenásilia, ochrany menšín a ochrany slabých a *uzavretým* poriadkom negatívnej moci, donucovania a manipulácie.

Prijatie otvorenej spoločnosti je zároveň voľbou medzi *heterogenitou* a *homogenitou*. Popperova obhajoba a rehabilitácia heterogenity (i plurality v hľadaní a výsledkoch), obsiahnutá v jeho doktríne, nedeštruuje (revolučne) poriadok vecí, ale "len" alternatívne stavia jeden (otvorený) poriadok proti inému (uzavretému), jeden koncept proti druhému, a vytvára tak priestor pre ľudský sociálny dialóg o ich relevantnosti, validite a vhodnosti. Heterogenita (radikálna inakosť) v Popperovom chápaní politiky je potom požiadavkou ponímať sociálne a politické konflikty nie ako fatálne (vrátane možnosti krvipreliať), ale ako priestor, v ktorom treba kooperatívnym úsilím energiu konfliktov postupne transformovať do sociálnej zmeny; ani tá však nikdy nemôže byť konečným riešením problémov. Popperovská otvorenosť je vždy otvorenosťou nielen voči iným *teoretickým* alternatívnym stanoviskám, ale aj voči odlišným *praktickým* a *politickým* postojom, potrebám a cieľom. Otvorená spoločnosť preto nie je, nemôže byť priestorom pre fundamentalistov, nacionalistov, separatistov ani romantikov, ale skôr priestorom či cestou k *univerzálnějšímu občianstvu*. Téma otvorenej spoločnosti potom všeobecnejšie súvisí s tým, aké miesto prisudzujeme hodnotám slobody, poriadku, rovnosti a spravodlivosti; de facto súvisí s tým, čo si myslíme a čo očakávame od seba aj od iných. V týchto polohách je to nesporne jedna z najzákladnejších i najexponovanejších dilem ľudstva aj individuálneho človeka, a preto sa stala *univerzálnou* otázkou veľkých sociálnych konceptov aj v ostatných desaťročiach (spomeňme Rawlsa a Nozicka).

* * *

Podobu otvorenej spoločnosti Popper konštruuje na pozadí *kritiky falošných prorokov* (hlavne Platóna, Hegela a Marxa). Jeho idey v práci *The Open Society and Its Enemies* (Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia) teda možno sledovať v polohe polemickkej konfrontácie s *dejinnofilozofickým* materiálom. Pri takomto prístupe spor s historicizmom, množstvo často len voľne súvisiacich argumentov a protiargumentov do značnej miery *prekrýva* a *odsúva do pozadia* pozoruhodný výklad Popperovej vlastnej sociálno-politickej koncepcie, ktorej motívy sa niekedy len akoby príležitostne vynárajú z textu, organizovaného okolo kritiky. "Otvorená spoločnosť" sa však vzhľadom na jej kompozíciu dá čítať aj tak, že primárne sledujeme len Popperove *vlastné* formulácie (akoby mimo kontextu kritiky), len jeho *pozitívnu* argumentáciu v prospech toho, čo pokladá za *otvorenú spoločnosť*. V istom zmysle môžu byť príťažlivé a inšpiratívne práve tieto pôvodné Popperove formulácie, toto dopovedanie, táto nadstavba nad kritikou - a nie kritika "nepriateľov" samotných.

Popperova doktrína navyše v mnohých polohách svoj *vlastný obsah* skôr len *naznačuje*. Nosné momenty jeho prístupu i filozofovania o spoločenských a politických záležitostiach sú evidentné a dajú sa dešifrovať či rekonštruovať, ale určite bude rozčarovaný ten, kto očakáva veľmi jasnú *konkretizáciu* toho, čím otvorená spoločnosť je, resp. čím by mala alebo mohla byť. Musíme pripustiť nielen to, že disponujeme projektom, ktorého "konceptualizácia nie je zatiaľ", žiaľ, dostatočne teoreticky transparentná",

ale aj to, že (konkrétne) podobu otvorenej spoločnosti "nie je možné definovať enumeratívne" (F. Mihina). Pravdepodobne to nie je možné aj preto, že Popper sám takéto ambície neprezentoval. Skôr zostal verný vlastnému doporučeniu nepredkladať pozitívne poňatie toho, čo je dobré, ale vždy usilovať (od prípadu k prípadu) o odstránenie toho, čo práve najviac škodí.

Základné vymedzenie oboch typov spoločnosti Popper ponúka v takejto podobe: "Magickú, kmeňovú či kolektivistickú spoločnosť budem... nazývať *zatvorenou spoločnosťou*, zatiaľ čo spoločnosť, v ktorej sa jednotlivci musia rozhodovať osobne, budem nazývať *spoločnosťou otvorenou*." ([6], 158). Inými slovami to vyjadruje vo formulácii, ktorá ešte zásadnejšie akcentuje racionalistické rozlíšenie: "... zatvorenú spoločnosť charakterizuje viera v magické tabu, zatiaľ čo otvorená spoločnosť je taká spoločnosť, v ktorej sa ľudia naučili byť do istej miery k tabu kritickí a zakladať svoje rozhodnutia na autorite svojej inteligencie (po diskusií)." ([6], 182).

Krédo *zatvorenej spoločnosti* teda znie: "Kmeň je všetkým a jednotlivec ničím." *Krédom otvorenej spoločnosti* je sokratovské *individualistické krédo* "Viera v ľudského jedinca, ktorý má cieľ sám v sebe." ([6], 172). Inými slovami - novou a jedine možnou vierou otvorenej spoločnosti je *humanizmus* ako viera v človeka, viera v rozum, slobodu a bratstvo všetkých ľudí i viera v rovnostársku *spravidlivosť* ([6], 166-171). Popper vystačil so všeobecnými, preto aj veľmi neurčitými a *neostrými* (cieľovými) charakteristikami tohto civilizačného prelomu, uvoľňujúceho kritické intelektuálne schopnosti človeka, jeho individualitu i možnosti. Veľmi jasne a jednoznačne však uzatvára, že tento "prechod od zatvorenej spoločnosti k spoločnosti otvorenej možno označiť za jednu z najhlbších revolúcií, akú kedy ľudstvo prekonalo... ako onú veľkú revolúciu, ktorá je zrejme stále na svojom začiatku" ([6], 159-160). Sociálnu a politickú zmenu nemožno zastaviť, Platónova terapia nie je liekom, ľudstvo sa už nikdy nevráti *do klieťky zatvorenej spoločnosti*, do "dokonalejšieho zoologickej záhrady takmer dokonalých opíc" ([6], 311). "Neexistuje návrat k harmonickému stavu prírody. Ak sa vrátíme, musíme sa vrátiť až na začiatok - musíme sa vrátiť k zvieratám... Ak však chceme zostať ľuďmi, potom máme iba jednu cestu, cestu do otvorenej spoločnosti... a celým svojím rozumom usilovať tak o bezpečnosť, ako aj o slobodu" ([6], 180-181).

* * *

Popper vie veľmi dobre nielen to, že v postupnom smerovaní k otvorenej spoločnosti sme skôr niekde na začiatku, ale vzhľadom na jeho epistemologické zázemie navyše uznáva, že *neexistujú žiadne jednoduché riešenia*, a teda *nikdy nemôže existovať dokonalá spoločnosť*. "Vždy budeme žiť v nedokonalnej spoločnosti; nemôže existovať žiadna bezkonfliktná ľudská spoločnosť" ([7], 112) - tieto tvrdenia Popper permanentne zdôrazňuje.

Dokonalý spoločenský poriadok nemôže existovať jednak preto, že jestvujú univerzálnejšie *antropologické* (možno až genetické) *limity* - a podmienosť povahy sociálneho života antropologickými charakteristikami znamená, že "spoločenské zriadenia nemôžu byť lepšie než ich členovia" ([5], 122). Zároveň jestvujú aj *limity epistemologické* - aj "dobrí ľudia" sa dopúšťajú chýb a omylov; jednoducho, stále toho nevieme

dost'. Popper je dôsledný. Konštituovanie otvorenej spoločnosti nemôže byť vedené iným princípom než uplatnením kriticismu. *Imperatív kriticismu* je akousi prevenciou pred utopickým a historicistickým *predvídaním* (*prorokovaním*) a *plánovaním* na základe odhalenia zákonov dejín. Popper nie je Nostradamus. Ak sociálny svet nie je dopredu určený a nesmeruje k svojmu starostlivo ukrytému cieľu, potom naša budúcnosť môže byť usporiadaná *akokoľvek* - budúcnosť je otvorená tak isto, ako sú otvorené (a rovnako možné) budúce formy ľudskej súčinnosti. Popperov projekt otvorenej spoločnosti *nie je predpovedaním* a ani *plánovaním* budúcnosti ako *vopred* definovaného sociálneho a politického usporiadania, ktoré je výsledkom (akoby postačujúceho) poznania zákonov či trendov. Popper neveští príchod novej spoločnosti. To, čo ponúka, je pokus vyskúšať aplikovanie kritickej metódy a racionálnej metódy na sociálnu problematiku a ponúkaný model otvorenej spoločnosti je *súčasťou* pokusu o *demokratickú spoločenskú obnovu*, ktorú nazýva *postupné sociálne inžinierstvo* (*piecemeal social engineering*).

Popper navrhuje a zdôvodňuje postupné sociálne inžinierstvo - samotný tento termín sa často problematizuje ako nie celkom vhodný či dokonca až "trojnásobne nešťastný" (B. Magee) - v opozícii proti *utopickému sociálnemu inžinierstvu* (*utopian social engineering*). *Postupné inžinierstvo* nie je nejakým centrálnym mechanizmom pre spoločenské *plánovanie*, ale mechanizmom či prístupom, ktorý umožňuje *monitorovať* a (postupne) *korigovať* situáciu. Pozadím Popperových úvah je presvedčenie, že "*nie je rozumné predpokladať, že by úplná prestavba nášho sociálneho sveta okamžite viedla k fungujúcemu systému*" ([6], 153). Pohyb od zatvorenej k otvorenej spoločnosti, ale ani zdokonaľovanie (predovšetkým inštitucionálneho základu) v podmienkach samotnej otvorenej spoločnosti nemôže byť súčasťou nejakého *radikálneho* plánu, rapidnej sociálnej zmeny, od ktorej by sme mohli očakávať *okamžité* a *celostné* zlepšenie sociálneho sveta.

Preto Popper rozlišuje medzi *utopickým* (radikálnym, masovým) a *postupným* prístupom (prístupom čiastkových korekcií) k politickým problémom a k sociálnej zmene. "To, čo kritizujem ako *utopické inžinierstvo*, odporúča prestavbu spoločnosti ako celku, teda veľmi rozsiahle zmeny, ktorých praktické dôsledky sa vzhľadom na naše obmedzené skúsenosti ťažko dajú odhadnúť. *Utopické inžinierstvo* požaduje racionálne plánovanie celej spoločnosti, aj keď vôbec nemáme k dispozícii faktické poznatky, aké by boli potrebné na uskutočnenie takéhoto ambiciózneho nároku. Takéto poznatky ani nemôžeme mať; jednoducho neexistuje... poznanie nevyhnutné na inžinierstvo vo veľkom rozsahu" ([6], 148). Popperove argumenty proti *historicistickému predpovedaniu* a *utopickému plánovaniu dejín sú v podstate teoretickou argumentáciou* proti názoru, že môžeme absolútne plánovať budúcnosť, pokiaľ naše budúce poznanie bude súčasťou toho, čo plánujeme. Nič také nie je možné! Nedokážeme plánovať neočakávané napredovanie nášho poznania a ani dôsledky, ktoré bude mať poznanie našich plánov v oblasti nášho budúceho poznania a konania.

Väčšina Popperových argumentov proti absolútnemu utopickému plánovaniu totálnej zmeny celej spoločnosti a v prospech postupného sociálneho inžinierstva má však *praktickú povahu*. Odmietajú utopický sociálny experiment vo "veľkom meradle", v rozmeroch celej spoločnosti, a hovorí, že vystačíme s experimentovaním v "malom

meradle", t.j. bez "celospoločenskej revolúcie", a v reálnych podmienkach vo vnútri spoločnosti. Postupné experimenty sú *pomerne jednoduché*, v porovnaní s utopickými *menej riskantné* - a dajú sa meniť, vylepšovať, pretože *nie sú dogmaticky závislé od projektu* (utopickéj vízie konečného politického cieľa), ktorý sa *má i musí* uskutočniť. "Takéto experimenty vlastne realizujeme neustále. Zavedenie nového druhu životnej poistky, nového druhu zdanenia, novej reformy trestného zákonníka, to všetko sú sociálne experimenty, ktoré majú dôsledky pre celú spoločnosť, pričom ju celú nepretvárajú. Dokonca aj človek, ktorý si otvára nový obchod alebo si rezervuje lístok do divadla, realizuje v malom meradle istý sociálny experiment; celé naše poznanie spoločenských podmienok je založené na skúsenostiach, ktoré sme získali z takýchto experimentov." ([6], 148-149).

Možno sa domnievať, že práve v týchto formuláciach je vyjadrená *základná idea*, ktorú sleduje Popperova obhajoba *postupného* sociálneho inžinierstva proti *utopickému* prístupu ako primárne revolučnému či rozsiahlemu plánovaniu v rozmeroch *celej* spoločnosti. Zároveň to umožňuje vysloviť určité *všeobecnejšie závery* o povahe najvhodnejšieho typu spoločnosti.

Ak určitá sociálna aktivita je experimentom založenom na teórii, potom očakávame, že táto teória sa overí na základe svojich *praktických* účinkov či dôsledkov. Ten, kto má ambície zaviesť (inštalovať) do spoločnosti *utopický* program, má vzhľadom na svoje presvedčenie o konečnej správnosti svojej teórie o vhodnom či dokonca ideálnom štáte zároveň sklon prehliadať, neakceptovať najmä počiatočné praktické dôsledky svojich revolučných aktivít, ktoré nemusia byť ani želateľné, ani populárne. Ak nemá modifikovať svoj program na základe skúseností spôsobom, ktorý by deštruoval jeho integritu, potom sa musí de facto stať diktátorom a preferovať silnú centralizovanú vládu. Inými slovami, musí pristupovať k svojmu *programu (teórii)* ako k čomusi *nefalzifikovateľnému* a k ľudským bytostiam a ich aktivite, reakciám ako k čomusi, čo sa *testuje* - nikdy nie naopak! Dogmatická závislosť od teórie, projektu, ktorý je *konečným* politickým cieľom, potom celkom určite vedie nielen k potláčaniu kritiky, ale aj k presadzovaniu politického programu násilnými prostriedkami. Platí to najmä vtedy, ak existuje malá šanca na dosiahnutie všeobecnej zhody o vhodnosti revolučného programu (takéto riziko jestvuje spravidla neustále). Práve preto, že presadzovanie rozsiahleho programu do spoločnosti ako *celku* je spojené s veľkou rekonštrukciou spoločnosti, nemožno predpokladať všetky jeho dôsledky. Aj keby sme mohli tvrdiť, že utopická (celková, revolučná) rekonštrukcia sa zakladá na racionálnom pohľade, nedisponujeme poznaním potrebným na predpovedanie toho, čo sa stane, ak sa daný program začne realizovať. Navyše - ak nedokážeme predpovedať všetky dôsledky politiky vychádzajúcej z rámca *súčasných* inštitúcií, potom ešte menej môžeme predpovedať účinky politiky, ktorá v sebe obsahuje zrušenie týchto inštitúcií (ich nahradenie novými), a teda odstránenie samotných základov, na ktorých stojí naše poznanie o fungovaní spoločenského života.

Popper nesúhlasí s tým, že malé či *skromnejšie* postupné experimenty majú menšiu hodnotu, pretože sa údajne vzťahujú len na *malú* spoločnosť. Ide o to, že aj tieto postupné zmeny sa premietajú do *celej* štruktúry spoločenského organizmu. Postupná metóda nie je obmedzením a zameraním na *malé* problémy; ide tu o *mieru komplikácií*,

ktoré dokážeme zvládnuť. Preto Popper hovorí, že "experimentom, z ktorého sa môžeme najviac naučiť, je okamžitá zmena jednej spoločenskej inštitúcie. Pretože len tak sa môžeme naučiť zapájať inštitúcie do rámca iných inštitúcií a prispôbovať ich fungovanie podľa našich predstáv. A iba takto môžeme robiť chyby a učiť sa z nich bez toho, aby sme riskovali také závažné dôsledky, ktoré by mohli ohroziť vôľu k ďalším reformám" ([6], 149). Inými slovami, poznanie a skúsenosť nadobudnuté sociálnym experimentovaním je vykúpené ľudským úsilím, utrpením a nespravodlivosťou. Riziko experimentovania v rozmeroch celej spoločnosti je rizikom neprijateľným a vo svojej podstate aj zbytočným.

Ak nikdy nedokážeme hodnoverne odhadnúť dôsledky našich pokusov o celkovú sociálnu zmenu, potom je nevyhnutné požadovať, aby sme našu činnosť *obmedzili* na oblasti, v ktorých *dokážeme realizovať korekcie* (v prípade, že sa distribúcia našich zásahov "zasekne", resp. prejaví v narastaní ľudského nešťastia a utrpenia). Ak nebudeme požadovať prestavbu spoločnosti ako celku, ale budeme preferovať *postupné reformné kroky* a zároveň obmedzíme v danom období *reformy* na jednotlivé inštitúcie, vytvoríme tak predpoklady dosiahnutia širšej zhody v názore na to, čo možno považovať za úspech. Takáto perspektíva smeruje k náprave celkom prozaických nedostatkov vo fungovaní spoločnosti, a nie k problematickej idei o *dobrom živote* pre každého a pre všetkých. Tento prístup má v Popperovej doktríne *fundamentálny* význam a dosah. Znamená, že postupné sociálne inžinierstvo, postupná metóda sociálnej zmeny a postupný experiment v koncepcii otvorenej spoločnosti sú veľmi úzko prepojené s *negatívnym utilitarizmom*.

Popperova pozícia negatívneho utilitarizmu ako stanoviska *minimalizácie utrpenia* (*minimize unhappiness*) je kontrapozíciou k utilitaristickej maxime, resp. formule *maximalizácie šťastia* či *slasti* (*maximize happiness*). Popper si jednoducho myslí, že dokonalosť je vždy problematická a vždy akosi pred nami, a preto aj pri projektovaní spoločnosti je racionálne brať do úvahy skutočnosť, že ľudia "majú nárok možno ani nie tak na to, aby boli šťastní, pretože neexistujú žiadne inštitucionálne prostriedky, ako urobiť človeka šťastným, ako skôr na to, aby neboli nešťastní tam, kde sa tomu dá vyhnúť" ([6], 145).

Preto (možno centrálnym) *princípom verejnej politiky* v otvorenej spoločnosti je systematický boj proti utrpeniu, nespravodlivosti, sociálnej bolesti..., a nie (na prvý pohľad presvedčivé a atraktívne) presadzovanie konečného a definitívneho *dobra* v spoločnosti. Musíme registrovať hlavne to, čo je v spoločnosti problematické, skôr nedostatky a choroby; *sociálna patológia* je oveľa dôležitejšia než akákoľvek aprioristická aplikácia *dobra*. *Minimalizácia utrpenia* nie je iba jednoduchou negatívnou formuláciou *maximalizácie šťastia*. V Popperovej verzii vyjadruje aj logickú asymetriu: nemôžeme vedieť, ako ľudí urobiť šťastnými, ale vcelku veľmi dobre môžeme poznať to, čo znižuje ich utrpenie. Ak je úlohou *vedeckej metódy* eliminovať falošné teórie, a nie dosahovať či zavádzať pravdy, potom aj požiadavka minimalizácie utrpenia má zásadnú *heuristickú* hodnotu. Vyplýva z nej potreba prekonať anomálie medzi existujúcou distribúciou moci a možnosťami, príležitosťami a šancami pre všetkých. Inými slovami - pre každého požadovať čo najmenšie utrpenie a nevyhnutnú mieru utrpenia, utrpenie, ktorému sa nedokážeme vyhnúť, čo najspravodlivejšie rozdeliť medzi všetkých.

Pochopiteľne, medzi obhajobou (falzifikovaním) vedeckej teórie a jej odmietnutím v politike je *rozdiel*. Nie je jednoducho rozumné predpokladať, že (celková) prestavba spoločenského systému by okamžite viedla k funkčnému systému, pretože súčasťou každej teórie môže byť nepredvídateľná chyba. Práve preto však nemožno vylúčiť žiadnu alternatívu. Zdá sa teda, že nie je jasné, či otvorená spoločnosť, v ktorej je kritika z každej strany nielen vítaná, ale aj požadovaná, a v ktorej učenie sa na základe pokusov a omylov všetci akceptujú ako funkčnú premisu, *musí byť* spoločnosťou, ktorá sa bude vyhybať rozsiahlym reformám, resp. ktorá stojí na negatívnom, a nie pozitívnom utilitarizme.

Predovšetkým sa zdá, že myšlienka postupného sociálneho inžinierstva predpokladá, že ciele spoločnosti a jej inštitúcie sú výsledkom širokej *zhody* názorov členov spoločnosti, ktorá je už v zárodku obsiahnutá v jej inštitúciách. Ak takéto inžinierstvo dokáže korigovať nespravodlivosť alebo tyraniu v spoločnosti, potom prinajmenšom požadujeme, aby v takejto spoločnosti existovali prostriedky na odstránenie zneužívania moci, ktoré nepredpokladajú *revolučné* (násilné) odstránenie daného status quo, ale isté čiastkové metódy. Inými slovami, aby postupné inžinierstvo mohlo byť efektívne a aby dokázalo dosiahnuť pokrok, ktorý Popper od neho očakáva, *predpokladáme* spoločnosť, v ktorej sa to, čo sa všeobecne považuje za zneužitie moci, bude dať *pokojným* (nenásilným) spôsobom napraviť. Je to de facto iba spôsob, ako konštatovať, že postupné inžinierstvo *predpokladá otvorenú spoločnosť*!

Aj keď toto stanovisko samo osebe nemusí byť námietkou proti Popperovi, je zrejmé, že môžu nastať situácie (Popper argumentuje aj prakticky), v ktorých vládovia a inštitúcie danej spoločnosti budú natoľko nespravodlivé či nepružné, že zabránia všetkým zmenám - až na zmeny revolučné (meniace podstatu spoločnosti, a teda spoločnosť ako takú). Otázkou je, či revolučnú zmenu musíme nevyhnutne chápať ako utopickú alebo totalitársku, ako zmenu, ktorú treba odmietnuť, pretože nekorešponduje s postupným inžinierstvom. Zdá sa totiž, že ani na *revolučnom* prechode k *otvorenej spoločnosti* nemusí byť nič paradoxné. Dokonca ani vtedy, keď teoretikmi revolúcie sú utopisti, ktorí dogmaticky lipnú na svojom programe. Aj keď Popper nikde výslovne *nevylučuje* možnosť revolúcie za extrémnych okolností, jeho argumentácia vždy akcentuje chaos a nepredvídateľnosť ako sprievodné znaky revolúcie. Neuvažuje o situáciách, v ktorých by utrpenie spojené s revolúciou mohlo byť *prijateľnejšie* než aktuálna zlá situácia, a ani nenavrhuje spôsob, ako by sme sa mohli s touto dilemou vyrovnáť. Otvorená spoločnosť, ktorá akceptuje metódu pokusov a omylov a rozum namiesto násilia, by sa principiálne nemala vyhybať snahe o podporovanie pozitívneho. Samozrejme, dosiahnutie konsenzu v otázke sociálnych ideálov a prostriedkov ich naplnenia môže byť zložité. Popper však, ako sa zdá, nedocenil či skôr *podcenil* mieru možnej zhody v názore na povahu a odstránenie utrpenia.

Keď upozorňujeme na *oslabovanie spojenia* medzi otvorenou spoločnosťou a negatívnym postupným postojom, nechceme tým povedať, že v niektorých typoch spoločnosti nevznikne celkom evidentný odpor voči *revolučnej* zmene smerujúcej k určitej vzdialenejšej utópii. Z Popperových príkladov nepredvídateľných a nekontrolovateľných dôsledkov revolúcie vyplýva, že je veľmi nepravdepodobné, že by si napríklad západná demokracia niekedy želala revolúciu. Podstata (vtip) však spočíva

v tom, že tieto spoločnosti už *disponujú* inštitúciami otvorenej spoločnosti a (do určitej miery) aj vôľou zachovať ich. Možno uzavrieť: zdá sa, že model postupného sociálneho inžinierstva ako politická prax čiastkových reformných korekcií sociálnych a politických problémov cestou zdokonaľovania a vylepšovania inštitúcií (t.j. demokratický reformizmus, určite nie politický konzervatizmus), je modelom vhodným len pre samotnú, už jestvujúcu otvorenú spoločnosť. Prechod od uzavretej k otvorenej spoločnosti zrejme prekračuje možnosti postupného modelu a predpokladá skôr radikálnejšie zasahovanie človeka do dejín. Otázka foriem a prostriedkov i problém teoretickej konceptualizácie tohto prechodu, čo v dnešných podmienkach môže znamenať predovšetkým hľadanie vzorového modelu, zostáva aj naďalej problémom - otvoreným problémom.

LITERATÚRA

- [1] POPPER, K.: Otevřená společnost a její nepřátelé II. Praha, Oikoymenh 1994.
- [2] POPPER, K.: Bída historicismu. Oikoymenh. Praha 1994.
- [3] POPPER, K.: Život je řešení problémů. O poznání, dějinách a politice. Praha, Mladá fronta 1998.
- [4] POPPER, K.: Logika vědeckého zkoumání. Praha, Oikoymenh 1997.
- [5] POPPER, K. - LORENZ, K.: Budoucnost je otevřená. Praha, Vyšehrad 1997.
- [6] POPPER, K.: Otevřená společnost a její nepřátelé I. Praha, Oikoymenh 1994.
- [7] POPPER, K.: Věčné hledání. Intelektuální autobiografie. Praha, Prostor, Oikoymenh, Vesmír 1995.

PhDr. Marián Cehelník
Katedra filozofie FF PU
ul. 17 novembra 1
080 78 Prešov
SR